

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.97

Олександр Маркович БАНДУРКА,
доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України, президент
Кримінологічної асоціації України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті проаналізовані основні підходи до формулювання поняття «соціально-правовий механізм протидії злочинності» і обґрунтовано можливість його застосування у кримінологічних дослідженнях.

Ключові слова: механізм, визнання, діяльність, управління, право, структура, елементи.

Постановка проблеми. У сучасний період в умовах триваючих процесів демократичних перетворень в Україні важливе значення має забезпечення національної безпеки країни. Визначальним фактором у цій сфері виступає

© Бандурка О. М., Литвинов О. М., 2017

розробка і реалізація правових, організаційно-управлінських заходів протидії злочинності, а також виконання комплексу дій, спрямованих на досягнення зменшення рівня злочинності, мінімізацію наслідків вчинення злочинів. У зв'язку з цим актуальним є дослідження феномену соціально-правового механізму протидії злочинності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказана проблематика відрізняється специфічним змістом: протягом минулих років вона не завжди розглядалася як самостійна, і її дослідження характеризувалися непослідовністю, одностороннім підходом, відсутністю вектора прикладної спрямованості. Водночас варто визнати, що ця проблема привертала до себе увагу вчених. Про закономірності кримінологічного процесу в аспекті дії його механізмів йшлося у працях Г. А. Аванесова, О. В. Бокова, С. Є. Віцина, Л. М. Давиденка, А. Е. Жалинського, О. Г. Кальмана, В. М. Кудрявцева, Ф. А. Лопушанського, В. В. Лунєєва, О. Б. Сахарова, В. М. Соміна та деяких інших науковців. Проте визначення цього специфічного організаційно-управлінського явища у сучасній кримінологічній науці відсутнє, що негативно позначається на системності відповідного знання. Тому **метою** цієї статті є усунення зазначеної диспропорції шляхом формулювання якісно нової науково-прикладної дефініції соціально-правового механізму протидії злочинності на підставі й за допомогою системно-структурного і синергетичного підходів.

Виклад основного матеріалу. Зараз на порядку денному стоїть питання конкретизації сутності й змісту вказаного механізму протидії злочинності; формулювання нової парадигми цілей і завдань базової діяльності із урахуванням об'єктивних реалій; переходу до інших засобів як стратегічного, так і тактичного характеру реагування на злочинність. При цьому, безумовно, необхідно враховувати результати минулого вітчизняного досвіду боротьби зі злочинністю, а також позитивні тенденції, що мають місце як у законодавстві, так і в практичній діяльності уповноважених суб'єктів окремих закордонних держав у цій сфері соціальної дійсності.

Важливість аналізу феномену соціально-правового механізму протидії злочинності визначається передусім тією обставиною, що кримінологічна теорія розробляє положення, які можуть бути корисними для різних наук, що зачіпають інтереси зі сфери протидії злочинності. Найбільшою мірою це стосується наук кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого права.

Спочатку слід вказати, що соціально-правовий механізм протидії злочинності – це синтетичне утворення, в основі якого лежить механізм правового регулювання відповідних відносин, тому його дослідження має не менш важливе значення і для вдосконалювання законодавства кримінально-правового комплексу. Це зумовлено тим фактом, що обов'язковим компонентом формування правової держави виступає створення сучасної правової системи, яка відповідає ідеї соціальної справедливості і базується на загальновизнаних правових принципах і нормах. Ефективна протидія злочинності неможлива без подолання правового нігілізму і припинення практики прийняття таких законів і

підзаконних актів, які суперечать об'єктивним закономірностям розвитку суспільства. Крім того, вивчення вказаного механізму сприяє виробленню оптимальних практичних рішень і формуванню науково обґрунтованих напрямків протидії злочинності. Їх характер безпосередньо визначається сутністю і змістом базової діяльності.

Паралельно із правовим регулюванням при формулюванні поняття «соціально-правовий механізм протидії злочинності» повинні бути враховані феноменологічні ознаки категорії «діяльність», які проявляються на методологічному рівні дослідження правових явищ разом зі свідомістю формою існування права [1, с. 369]. На цьому рівні діяльність із протидії злочинності залежно від цілей, які ставляться, може розглядатися під різним кутом зору. Так, із державно-правових позицій вказана діяльність може розглядатися, по-перше, як юридична форма виконання функцій держави, наприклад, забезпечення безпеки, по-друге, як специфічний спосіб здійснення державної влади (законодавчої, судової, виконавчої). У межах галузевих юридичних наук вона може розглядатися як одна з форм правозастосування, використовувана суб'єктами протидії злочинності. Під час вивчення організаційно-правових форм функціонування цих суб'єктів відповідна діяльність може розглядатися як системоутворююча ознака при виділенні їх системи (підсистеми).

Деякі дослідники цього питання свого часу запропонували інший підхід до трактування сутності й змісту діяльності у сфері протидії злочинності. Його суть полягає в тому, щоб дві сторони існування правової форми руху соціальної матерії, пов'язані зі станом спокою і дії, живою і опреченою формами правової дійсності [2, с. 38], розглядалися водночас.

За такого трактування особливо чітко проявляються охоронна функція права, статичні й динамічні складові регулятивної функції, а також діалектична єдність і протиріччя живої (право) і опреченої (законодавство) соціальної діяльності як правової форми руху соціальної матерії. Через існування професійного поділу праці в соціальній сфері, наявність різних правових інститутів, органів держави, наділених певною компетенцією, окремі складові динамічної категорії діяльності із протидії злочинності виокремлюються, структуруються у діяльність правозастосовну і юрисдикційну, правовідновлювальну, правороз'яснювальну і наглядову. Однак при цьому вони не втрачають інтегративної системної ознаки – цільової спрямованості на комплексне забезпечення безпеки в соціумі, виступаючи матеріальною гарантією дотримання правових норм і приписів учасниками суспільних відносин.

Таким чином, діяльність із протидії злочинності може розглядатися і як загальна матеріальна юридична гарантія задоволення публічних і приватних інтересів у цій сфері, і як проблемне поле їх зіткнення, існування якого зумовлюється складністю і суперечливістю механізмів цієї діяльності в межах цілепокладання і компетенції суб'єктів.

Аналіз праць, присвячених розгляду категорії «механізм», свідчить: без використання системного підходу неможливе його об'єктивне дослідження, а отже, і теоретичне вирішення, і практичне застосування. Варто констатувати

неоднозначність розуміння сутності цієї категорії. Складність вибору підходу до визначення компонентів соціально-правового механізму протидії злочинності, їх кількості і змісту також пояснює складність цього поняття. Аналіз механізму як системи з усіма її елементами та їх взаємозв'язками допоможе повністю розкрити сутність цього поняття.

Отже, спробуємо з'ясувати, що ж варто розуміти під «механізмом»? У тлумачному словнику пропонується три визначення цього поняття. Якщо перше розкриває його в загальноприйнятому технічному сенсі як сукупність деталей і вузлів, з яких складається технічна конструкція, то друге (внутрішній устрій, система чого-небудь) і третє (сукупність станів і процесів, з яких складається будь-яке явище) [3, с. 340] для нашого дослідження становлять безсумнівний інтерес.

Розглядаючи поняття «соціально-правовий механізм протидії злочинності», треба враховувати, що воно передусім належить до соціальної сфери. Суто технічне тлумачення цього поняття трохи звужує його значення, але сумнівів у супідрядності цих визначень не виникає. При цьому практика перенесення технічних термінів на соціальні явища досить поширена і не призводить до примітивізації згаданих явищ. Тому в даному сенсі доречно синтезувати різні трактування цього універсального поняття.

Найбільш близьким до поняття, яке нами вивчається, є поняття «механізм управління». У науці адміністративного права «механізм управління» здебільшого розглядається через призму зв'язків між суб'єктами певного виду діяльності [4, с. 8]. Висловлюється думка, що «механізм» – це взаємодія деяких елементів, суб'єктів і об'єктів діяльності. Відповідно, механізм зводиться до відносин у певній сфері, наприклад, механізм управління – до управлінських відносин.

Із запропонованим підходом не можна беззастережно погодитися, оскільки він відображає лише статичний стан і більше відповідає складу соціальної системи – суб'єкт, об'єкт управління і зв'язки між ними. Водночас категорія «механізм» вживається у сфері суспільних відносин, як правило, з точки зору існування якогось явища, провадження діяльності. Статичні характеристики «механізму» є відправними, але не вичерпними.

Деякі автори розуміють механізм управління як «сукупність засобів і методів, за допомогою яких свідомо змінюються умови розвитку конкретної системи органів та визначається порядок життєдіяльності всього суспільства та його складових ланок» [5, с. 83–86]. Методи і засоби, безумовно, також характеризують механізм, однак не вичерпують його змісту, а є похідними від процесу, адже в це поняття зазвичай вкладається не тільки стадійність діяльності, а й те, як вона має провадитися. Отже, визначаючи категорію «соціально-правовий механізм», не потрібно обмежуватися тільки переліченими компонентами, яку б важливу роль вони не відігравали. Варто погодитися з О. Г. Кальманом у тому, що на порядок денний зараз винесено питання «... розробки адекватних глибинних механізмів протидії, які можна створити лише на базі науково обґрунтованої системи запобіжних заходів» [6, с. 19].

Уявляється, що соціально-правовий механізм стосовно зазначеної сфери соціальної дійсності має відображати способи організації і функціонування системи, а також характеризувати форми відбиття у відповідних процедурах соціальних процесів і закономірностей. Тому вказаний механізм протидії злочинності, на відміну від механізму управління, має таку специфічну структурну ознаку, як процес провадження діяльності із властивими їй цілями, завданнями, функціями, методами, принципами тощо.

Разом із тим поняття «механізм» може бути використане в цьому випадку для характеристики функціонування певної системи, у якій відображається специфічна діяльність як системного цілого. У ньому фіксуються найбільш загальні й істотні риси, зв'язки між потребами і конкретними видами діяльності з їх задоволення, тобто досягнення певного результату від даного виду діяльності. Тому, незалежно від усіх інших аспектів і нюансів, саме ставлення до механізму протидії злочинності як цілісного системного функціонуючого утворення повинно зумовлювати його розуміння.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи наведене вище, пропонуємо таке визначення вказаної категорії. Під соціально-правовим механізмом протидії злочинності варто розуміти інтегровану цілісну сукупність необхідних і достатніх елементів, за допомогою яких суб'єкт формує раціональну систему впливу на фактори і детермінанти злочинності, забезпечує ефективне протікання кримінологічного процесу, досягаючи таким чином результативного виконання завдань і функцій, покладених на систему протидії злочинності.

При цьому зазначене комплексне організаційно-правове явище, спрямоване на вдосконалювання системи протидії злочинності, включає сукупність органічно пов'язаних і взаємодіючих між собою елементів (суб'єктний склад, мета, завдання, принципи, функції, методи, правові підстави діяльності тощо).

Ще раз наголосимо, що визначений механізм є похідною категорією від системи протидії злочинності як соціального явища і виступає засобом вираження її практичного потенціалу. Із механістичних позицій, механізм протидії злочинності є внутрішнім устроєм (формою організації) кримінологічної діяльності, механікою переведення ідеї, яка міститься у правовій свідомості, в реальну соціальну практику.

СПИСОК БІБЛЮГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. История философии права. Санкт-Петербург: Генезис. 1998. 680 с.
2. Аврутин Ю. Е. О феноменологии правоохранительной деятельности (философское и социально-правовое обоснование). *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2000. № 2 (6). С. 30–44.
3. Великий тлумачний словник української мови/упор. Т. В. Ковальова. Харків: Фоліо. 2005. 767 с.
4. Пікуля Т. О. Правоохоронні органи в механізмі держави України (теоретико-правові питання функціонування): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2004. 18 с.

5. Иванов В. П. Организационно-правовой механизм обеспечения государственных интересов Российской Федерации: монография. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право. 2003. 189 с.
6. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2004. 38 с.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2017.

Александр Маркович БАНДУРКА,

*доктор юридических наук, профессор, академик
Национальной академии правовых наук Украины,
заслуженный юрист Украины, президент Криминологической
ассоциации Украины
(Харьковский национальный университет внутренних дел,
Харьков, Украина);*

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,

*доктор юридических наук, профессор,
заслуженный работник образования Украины
(Харьковский национальный университет внутренних дел,
Харьков, Украина)*

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

В статье проанализированы основные подходы к формулировке понятия «социально-правовой механизм противодействия преступности» и обоснована возможность его применения в криминологических исследованиях.

Ключевые слова: *механизм, признание, деятельность, управление, право, структура, элементы.*

Oleksandr M. BANDURKA,

*Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine);*

Oleksii M. LITVYNOV,

*Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)*

SOCIAL AND LEGAL MECHANISM FOR COMBATING CRIME

This article is focused on the analysis of the main approaches to the formulation of the concept of “social and legal mechanism for combating crime” and on substantiation of its application in criminological research.

The importance of the analysis of the phenomenon of social and legal mechanism for combating crime is primarily determined by the fact that criminological theory develops regulations that may be useful for various sciences that affect the interests of combating crime area. It mostly concerns the sciences of criminal, criminal and

procedural, penal law. This is due to the fact that the formation of a rule of law state, as a mandatory component, includes the creation of a modern legal system that meets the idea of social justice and based on generally accepted legal principles and norms. Effective combating crime causes the exclusion of legal nihilism and the possibility to adopt such laws and regulations that contradict the objective patterns of the society's development. Besides, the study of the mentioned mechanism assists in elaboration of optimal practical solutions and the formation of scientifically based ways of combating crime. Their nature is directly driven by the essence and content of basic activities. Taking into account everything mentioned before, the authors have offered such a definition of this category as an integrated holistic totality of necessary and sufficient elements, by the help of which the subject forms the rational system of influence on the factors and determinants of crime, ensures effective implementation of criminological process, thus, achieving effective performance of the tasks and functions, assigned to the system of combating crime. Herewith, mentioned comprehensive organizational and legal phenomenon, aimed at improvement of the system of combating crime, includes a set of organically connected and interacting elements (subjective composition, objective, tasks, principles, functions, methods, legal basis of the activities, etc.). The stated mechanism is a derived category from the system of combating crime as a social phenomenon and is a mean of expressing its practical potential. From mechanistic positions, the mechanism of combating crime is the internal construction (a form of organization) of criminological activities, mechanics of transmitting the ideas contained in the legal awareness, into real social practice.

Key words: mechanism, recognition, activities, management, law, structure elements.